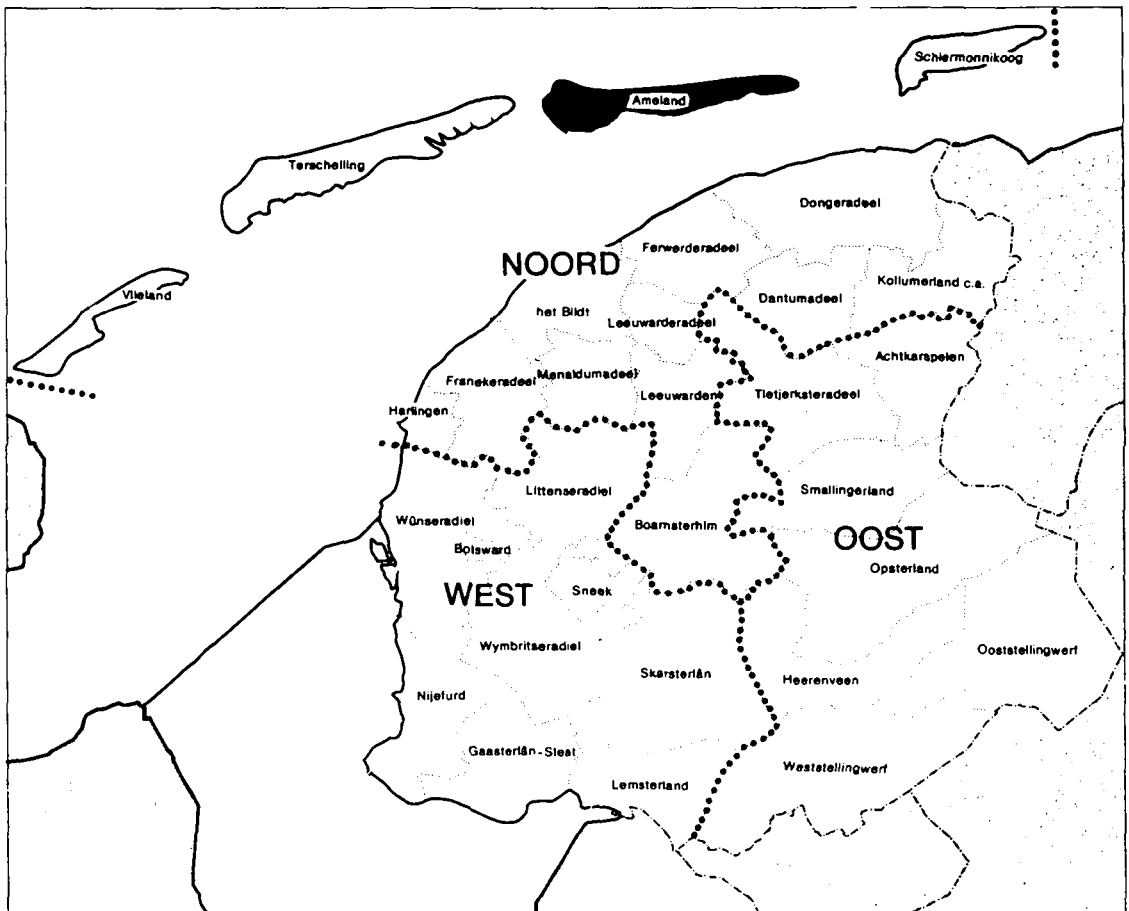

Monumenten Inventarisatie Project

GEMEENTEBESCHRIJVING

A M E L A N D

PROVINCIE FRIESLAND - REGIO NOORD

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	3
2	BODEMGESTELDHEID	
2.1	Ontstaansgeschiedenis	3
2.2	Bodemsoorten	3
2.3	Reliëf	4
2.4	Waterbeheersing	4
2.4.1	Zeewering	4
2.4.2	Afwatering	5
3	GRONDGEBRUIK, VERKAVELING EN LANDSCHAPSBEELD	
3.1	Grondgebruik	5
3.2	Verkaveling	6
3.3	Landschapsbeeld	7
4	INFRASTRUCTUUR	
4.1	Landwegen	7
4.2	Verbinding met het vasteland	8
4.3	De aanslibbingsdam	9
5	MIDDELEN VAN BESTAAN	9
6	NEDERZETTINGEN	
6.1	Algemeen	10
6.2	Ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling tot 1850	10
6.3	Ontwikkeling na 1850	11
6.4	De dorpen	11
6.4.1	Hollum	11
6.4.2	Ballum	11
6.4.3	Nes	12
6.4.4	Buren	12
6.5	Verspreide Bebouwing	13
	LITERATUUR	14
	BIJLAGEN	
	Bijlage 1 Bevolkingsontwikkeling	

1 INLEIDING

De gemeente Ameland omvat het waddeneiland Ameland. Ten westen van Ameland ligt aan de andere zijde van het Amelander gat het eiland Terschelling en ten oosten ligt Schiermonnikoog. Tussen Ameland en Schiermonnikoog liggen het Pinkegat, de Engelsmanplaat en het Friese gat. Ameland grenst in het noorden aan de Noordzee en in het zuiden aan de Waddenzee.

Het eiland heeft een oppervlakte van ongeveer 24.388 ha., waarvan ongeveer 5.726 ha. binnen de vloedlijn is gelegen (1986) en 2.000 ha. bestaat uit cultuurland. Ameland is ongeveer 24,5 km lang en 1,7 tot 3,8 km breed (1963). Op 1 januari 1988 waren er 3.171 inwoners.

2 BODEMGESTELDHEID

2.1 Ontstaansgeschiedenis

In de Würmijstijd (± 12.000 - ± 8.500 v. Chr.) lag de Noordzee grotendeels droog. De opgewaaide en begroeide zandige strandwallen vormden tussen ± 8.500 - ± 500 v. Chr. de kustlijn. Op de zwakste plaatsen bezweek deze schoorwal tijdens periodieke overstromingen (transgressiefasen). De echte doorbraken van de schoorwal vonden waarschijnlijk plaats rond de 10de eeuw. De verbrokkelde resten vormden zich in de 13de eeuw tot een rij eilanden, waaronder ook Ameland.

Afslag en aanwas

Als gevolg van zandverstuivingen en afkalving door de sterke stroming in het Amelander gat en door stormvloed en heeft het eiland zich in de loop der jaren in oostelijke richting verplaatst. Vooral aan de westzijde gingen honderden meters duin verloren. Elders ontstonden echter weer nieuwe duinen.

Ameland was vroeger waarschijnlijk veel breder dan tegenwoordig. Ook aan de wadzijde, waar tot aan de bedijking in de eerste helft van deze eeuw sprake was van een continu proces van aanwas en afkalving, moeten grote delen van het eiland weer in zee verdwenen zijn.

2.2 Bodemsoorten

De bodem van Ameland bestaat grotendeels uit duin- en wadzand en is jong holoceen. Onder de duinen is sprake van veenafzettingen. De gronden gelegen buiten de dijkjes om de hoge zandgronden rond de dorpen, overstroomden bij hoge vloed. De bodem bestaat hier voornamelijk uit zandige klei, evenals in het Nieuwlands Rijd, ten zuiden van de Kooi-Oerd-stuifdijk. Tussen Ballum en Nes ligt laagveen.

2.3 Reliëf

De duinen aan de noordzijde zijn de hoogste delen van het eiland. De duinen op Ameland zijn lager dan die op de buureilanden; alleen bij Hollum en op het Oerd wordt een enkele top boven de 20 meter aangetroffen. Aan de binnenzijde van de duinen liggen overal lage duintjes van het oude duinlandschap. Verder naar het zuiden neemt de hoogte verder af. Het meest zuidelijke deel ligt hoofdzakelijk tussen de 100 en 150 cm boven NAP, met uitzondering van enkele tussen 50 en 100 cm gelegen kleinere stukken.

2.4 Waterbeheersing

2.4.1 Zeewering

Aan de noordzijde van het eiland vormden de duinen een natuurlijke bescherming tegen de zee. Er waren drie grote duinformaties welke door zandplaten van elkaar waren gescheiden. Over deze platen stroomde bij hoge vloed het water van de Noordzee naar de Waddenzee. Aan de zuidzijde werd de oever steeds verder en dieper ingesneden door de Slenk, een diepe kreek. Hierdoor dreigde het eiland in twee delen opgesplitst te worden.

In het begin van de vorige eeuw begon men maatregelen te nemen. Tussen 1846 en 1851 kwam de Moldijk tot stand, die de duincomplexen tussen Hollum / Ballum en Nes / Buren met elkaar verbond en het gevaar van splitsing van het eiland bezwoer. Vervolgens legde Rijkswaterstaat de Zwanewaterstuifdijk aan, die ertoe bijdroeg dat zich noordelijk daarvan spontaan nieuwe duinen gingen vormen. Om de zeereep nog eens extra te versterken werd de kustlijn hier later recht getrokken en werd onder andere de Ballumer stuifdijk aangelegd. In 1893 kwam de Kooi-Oerd-stuifdijk gereed als verbinding tussen de duinformaties Nes/Buren en Oerd. Na een proefperiode van 1880-1884 werd begonnen met het bepoten van de duinen met helm om het verstuiven van de duinen tegen te gaan. Met behulp van prikkeldraad werd het vee geweerd dat voorheen de begroeiing van de duinen sterk aantastte.

Verder naar het westen werden aan de zuidzijde van Ameland maatregelen genomen om verdere afslag te voorkomen. Door de aanleg van een stroomgeleidende stenen dam die in 1847 gereed kwam, werd een eind gemaakt aan het verlies aan land van de kwelders onder Ballum. Ook werd de zuidelijke oever langzaam maar zeker voorzien van beschoeiing van stenen en basaltblokken.

Bedijking

Pas na de oprichting van de waterschappen de Grieën (1896) en Nes/Buren (1927) werd de bedijking van de zuidelijke oever een feit. Daarvoor waren alleen de zandgronden om de dorpen, de akkers en de mieden (hooilanden) door lage zondendijkjes enigszins beveiligd. Vele wielen, waarvan het merendeel werd gedicht, getuigen van vroegere doorbraken.

Tussen 1913 en 1915 werd op het westelijke deel van Ameland de dijk aangelegd, welke aansloot op de Ballumer stuifdijk. Tussen

1928 en 1930 volgde de dijk die het oostelijke gedeelte van het eiland moest beschermen tegen het zeewater. Deze dijk sloot in het westen aan op de reeds bestaande waterkering van het waterschap de Grieën en liep in het oosten door tot iets voorbij de Kooiplaats. De woeste gronden op het oostelijke gedeelte van Ameland (het Oerd, Neerlands Reid en Oosteinde) bleven onbedijkt.

2.4.2 Afwatering

Omstreeks 1850 waren nauwelijks waterlossingen aanwezig op Ameland. Ten zuiden van de hogere zandgronden was op veel plaatsen de waterafvoer slecht en de grond drassig. De afwatering van de kwelders werd verzorgd door talloze slenken en prielen.

Eerst na de oprichting van de waterschappen, de verdeling van de gemeenschappelijk gebruikte gronden en de ruilverkaveling werden nieuwe stelsels van afwateringssloten aangelegd, waarbij enkele oudere waterlopen gehandhaafd konden worden. Aan de binnenzijde van de langs de zuidoever aangelegde dijk werd een brede sloot gegraven waar de afwateringssloten van de binnendijkse landen op uitkomen. De dijksloot loste met vier gemetselde duikers op het wad. Van de vele slenken en prielen bleven na de bedijking maar enkele brede mondingen bestaan. Vanwege het vrij grote verval op het eiland is nergens bemaling nodig.

3 GRONDGEBRUIK, VERKAVELING EN LANDSCHAPSBEELD

3.1 Grondgebruik

Het grondgebruik kwam op alle waddeneilanden voor een groot deel overeen. Het duingebied diende als reserveweide voor het vee. De hogere zandgronden, grenzende aan de binnenduinen, waren als bouwland in gebruik, de lagere stukken en de veengronden dienden voor de hooiwinning. Daar waar de afwatering behoorlijk was lagen enkele akkers tussen het hooiland. De Marsch, het jonge zeekleigebied, werd in vroeger tijden overal gemeenschappelijk gebruikt als weidegrond. De voortdurend terugkerende overstromingen, waaraan deze gronden bij bepaalde samenwerkende vloed- en windfactoren blootsonden, maakten individuele occupatie geruime tijd nagenoeg onmogelijk.

Omstreeks 1850 waren op Ameland nog drie "cultuur-eilanden" te onderscheiden, welke aan alle zijden door woeste gronden waren omgeven. Vanaf de tweede helft van de vorige eeuw werden deze gronden geleidelijk aan in cultuur gebracht. Mede door de in de eerste helft van deze eeuw tot stand gebrachte omdijking en (de verdere) verdeling van de vroeger gemeenschappelijk gebruikte weidegronden werd verbetering van de oude kleine bedrijven en de oprichting van nieuwe bedrijven mogelijk. De in cultuur gebrachte gronden zijn sindsdien geen eilanden meer, maar staan met elkaar in verbinding.

Bosaanplant

In 1889 werd een begin gemaakt met de aanplant van dennen rechts van de Badweg (vroeger Haverpad) te Nes. In 1895 werd een aanvang gemaakt met de bebossing van de duinen bij Nes. Op andere plaatsen vond bepoting plaats met gemengd bos (dennen en loofhout). In 1936 was reeds 157 ha. duingebied bebost.

Eendenkooien

Op Ameland zijn twee eendenkooien. De oudste kooi (voor 1854) ligt in de kooiduinen ten oosten van Buren. De andere kooi ligt ten zuidoosten van de Zwanewaterstuifdijk, in een moerassig duingebied. Het kooihuis is van 1911.

Toerisme

Vanaf de jaren twintig kwam het toerisme op. Langzamerhand werden steeds meer delen van het eiland ingericht ten behoeve van de toeristen, voornamelijk ten koste van de heidevelden. Vakantiehuisjes werden gebouwd bij Nes en later ook bij Hollum en Ballum. Bij Buren, Nes en Hollum kwamen kampeerterreinen.

3.2 Verkaveling

Het verkavelingspatroon anno 1850 van de in cultuur gebrachte gronden lijkt op de essenverkavelingen in het zuidoosten van de provincie. Op Ameland ontbreekt echter de begrenzing door houtwallen en komen tussen het bouwland meer weiden voor.

De hogere zandgronden, in gebruik als bouwland, waren verdeeld in vele kleine, door elkaar gelegen perceeltjes. De perceeltjes waren omgeven door zogenaamde veedijkjes - aan de buitenzijde steil, aan de binnenzijde zacht glooiend - ter wering van het vee, dat op de buitenweiden graasde.

De lager gelegen zandgronden, in gebruik als hooiland, waren verdeeld in vele kleine percelen. Ook deze zogenaamde mieden waren geheel of gedeeltelijk omgeven door veedijkjes van zand en plaggen, die hier tevens een (weliswaar geringe) zeewerende functie hadden.

Ruilverkaveling

De versnippering van de gronden en het vrijwel ontbreken van wegen en waterlossingen maakten een rationeel gebruik van de mieden onmogelijk. In 1916 vond de ruilverkaveling plaats van de Ballumer mieden (de eerste vrijwillige ruilverkaveling in Nederland) en in 1926 van de Hollumer Ooster- en Westermiede.

Vooral op west-Ameland ontstonden na de ruilverkaveling van deze zogenaamde mieden flinke percelen.

Door de ruilverkaveling, maar ook als gevolg van verwaarlozing, zijn de veedijkjes grotendeels verdwenen.

Na de Tweede Wereldoorlog volgden nog de ruilverkavelingen Nes-Buren (1948) en Waterschap de Grieën tussen Ballum en Hollum (1954). In het kader van de laatste ruilverkaveling werden enkele nieuw boerderijen buiten de dorpskommen gebouwd.

Verdeling van de gemeenschappelijk gebruikte gronden

Vanaf de tweede helft van de vorige eeuw werden de gemeenschappelijk gebruikte (nog min of meer woeste) gronden geleidelijk aan in cultuur gebracht. Tussen 1896 en 1929 werd achtereenvolgens gewerkt aan de verdeling van de buitenweide van Hollum en Ballum, de gemene weiden van Nes en de Leijen en de markegronden van Buren. De hogere zandgronden buiten de veedijken, in gebruik als weiland of als bouwland, werden verdeeld in flinke kavels. De vroegere buitenweiden, ook later voornamelijk in gebruik als weiland, werden verdeeld in grote rechthoekige percelen afgezet door prikkeldraad.

3.3 Landschapsbeeld

De noordzijde van het eiland bestaat uit strand en uit duingroepen, waarvan de binnenzijde geheel begroeid is. Op enkele plaatsen zijn de duinen met dennen of gemengd bos beplant. Aan de binnenzijde van het duingebied staan zomerhuisjes en zijn kampeerterreinen aangelegd. Hier liggen overal lage duintjes van het oude duinlandschap, die vooral vroeger op verschillende plaatsen begroeid waren met heide.

Achter de duinen was (rond de dorpen) sprake van een essenlandschap met afwisselend akkers, weide- en hooiland. Na de bedijking van het eiland is dit essenlandschap, dat door de ruilverkavelingen een grootschaliger karakter heeft gekregen, meer een visuele eenheid gaan vormen met het voormalige kweldergebied aan de zuidzijde van het eiland. Enkele restanten van de oude veedijkjes markeren op sommige plaatsen nog de overgang tussen beide gebieden. Alleen het Nieuwlandsrijd heeft nog het karakter van een kwelderlandschap.

Ten oosten van de Oerderduinen ligt voorbij paal 22 een grote, tot in de jaren vijftig vrijwel onbegroeide, zandvlakte genaamd de Hon. Na de verlenging van de stuifdijk tot paal 23 en de spontane duinvorming ten oosten daarvan ontwikkelde zich een vegetatie die typerend is voor een jonge kwelder; de hoger gelegen delen hebben een meer ruiger begroeiing.

4 INFRASTRUCTUUR

4.1 Landwegen

Op Ameland was en is alleen sprake van verkeer over land. De hoofdverkeersweg was oost-westgericht, in de lengterichting van het eiland. Ten behoeve van het interlokale verkeer werd in de 19de eeuw een brug over de slenk geslagen waardoor een belangrijke belemmering opgeheven werd. Loodrecht op deze hoofdverkeersweg

staan de hoofdstraten van de dorpen. De weiden waren bereikbaar via paden en door de duinen liepen schelpenpaadjes.

De wegen op Ameland waren lange tijd onverhard. Zowel het lokale als het interlokale verkeer werd sterk beïnvloed door de fysische omstandigheden : stuivende duinen en een verwoestende zee. De eerste straten op het eiland werden in 1911 verhard, namelijk de Burenlaan en de Zuiderlaan in Hollum. In 1916 werd de weg van Nes naar Hollum met klinkers bestraat. De aanleg van deze straatweg werd pas mogelijk na de betere beplanting van de duinen, waardoor het stuiven beperkt werd en de aanleg van de zeedijk. De badweg te Nes werd in 1932 verhard.

In de ruilverkavelingsgebieden werden stelsels aangelegd van nieuwe, loodrecht op elkaar staande, wegen.

In de Tweede Wereldoorlog legden de Duitsers een straatweg aan naar het Oerd, welke na 1945 weer gedeeltelijk werd afgebroken.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het als gevolg van het toerisme toegenomen autoverkeer zoveel mogelijk buiten de dorpen gehouden door de aanleg van ringwegen en buiten de dorpen gelegen parkeerterreinen. Ook werd een nieuwe oost-westverbinding tot stand gebracht, welke noordelijk van de oude route kwam te liggen. Verder nam het aantal schelpenpaadjes toe en werden nieuwe fietspaden aangelegd.

4.2 Verbinding met het vasteland

Vroeger werd de verbinding met het vasteland verzorgd door zeilschepen die tussen Holwerd en Nes voeren. In 1889 werd bij Nes een pier met aanlegsteiger gebouwd. In 1901 kwam de eerste motorboot - de "Ameland I" - welke in 1907 werd vervangen door een groter schip, de "Ameland II". De rijksveerdienst op Ameland bestaat sinds 1921; de exploitatie is in handen van Wagenborgs' Passagiersdiensten N.V., een particuliere rederij die al sinds 1918 de verbinding met het vasteland verzorgt. In 1929-1930 werd de pier vergroot en verbreed waarna de autobussen tot aan de boot konden rijden. De overtocht kon alleen bij hoog water volbracht worden, waardoor geen vaste vertrektijden bestonden. Aan deze situatie kwam een einde door het uitbaggeren van de geul en het bouwen van een nieuwe, langere, pier en aanlegsteiger in 1959. De oude steiger bleef gehandhaafd ten behoeve van vracht- en pleziervaartuigen.

Tussen (1932 ?) en 1940 bestond een tweede veerdienst : tussen de Ballumerbocht op Ameland en Zwarte Haan, in de gemeente Het Bildt op het vasteland.

Bij Ballum werd in 1956 een vliegveld geopend, zodat sindsdien het vasteland ook in noodgevallen snel bereikt kan worden. Voor de opening van het vliegveld moesten de vliegtuigen in noodgevallen vaak op één van de zandplaten landen.

4.3 De aanslibbingsdam

De Maatschappij tot Landwinning op de Friesche Wadden begon in mei 1871 met de aanleg van een aanslibbingsdam tussen Ameland en de Friese kust (Holwerd). De dam, een ontwerp van Jhr. Mr. P.J.W. Teding van Berkhout, kreeg een kruinbreedte van vier meter en reikte tot 50 cm beneden hoogwater. In augustus 1872 kwam aansluiting tot stand. Later werd de dam geleidelijk aan verzaamd en opgehoogd tot 1,2 m boven Amsterdams peil.

De dam - bestaande uit rijswerk gevestigd op zinkstukken, verankerd met piketplaten en vlechtwerk, geballast met ballaststeen en gedekt met basalt - werd in 1881 en 1882 door storm zodanig vernield dat aan het bestaan van de maatschappij een einde kwam. Later werden nog diverse dammenplannen ontwikkeld, welke echter nooit gerealiseerd werden.

5 MIDDELEN VAN BESTAAN

De inwoners van Ameland waren omstreeks 1850 voor hun inkomsten vooral op de landbouw aangewezen. De akkerbouw stond in dienst van de veeteelt. Het peil van de landbouw was echter niet zo erg hoog, de bedrijven waren klein en van een groot deel van de grond kon maar marginaal gebruik gemaakt worden. Andere bronnen van inkomsten waren de strandvonderij en de paardenhandel en fokkerij. Ook werd tot in de 19de eeuw dicht onder de kust op de Noordzee gevist, vooral door de inwoners van het aan het Amelandergat gelegen Hollum. De walvisvaart, welke vooral in de 18de eeuw van groot belang was geweest, stelde in de 19de eeuw niet veel meer voor.

Kalkbranderijen

Op Ameland waren omstreeks 1840-1850 drie kalkbranderijen, twee te Nes en één te Buren, welke laatste werd opgericht in 1836. Op de kaart van Eekhof (1854) is echter alleen ten zuiden van Nes een kalkoven aangegeven. Waarschijnlijk werden omstreeks 1857 twee kalkbranderijen afgebroken.

Molens

Op deze kaart van Eekhof zijn ook drie korenmolens aangegeven, twee in Hollum en één in Nes. Eén van de korenmolens te Hollum, een rogge- en pelmolen, werd gebouwd in 1842 en vanwege de bouwvalligheid afgebroken in 1946. Nes bezat reeds in de 17de eeuw een korenmolen. In 1834 waaide de molen om en werd daarna vervangen door een andere molen, die in 1880 na een blikseminslag is afgebrand en in hetzelfde jaar weer werd opgebouwd.

Op Ameland moet in 1856 ook een houtzaagmolen bestaan hebben.

Zuivelfabrieken

In 1895 begon men in Nes een speculatieve handkrachtzuivelfabriek in een oude timmerwerkplaats, voorheen een boerderij. In 1901 werd de fabriek voorzien van stoomkracht. In 1934 werd deze melkfabriek opgeheven.

De in 1904 opgerichte handgedreven zuivelfabriek Ballum/Hollum te Ballum werd overbodig door de bouw van een coöperatieve stoomzuivelfabriek in 1925 te Hollum. Door de aanleg van de melk-wadleiding, welke in 1978 werd geopend, werd ook deze fabriek opgeheven.

In 1911 werd ook in Buren een zuivelfabriekje opgericht dat tijdens de Tweede Wereldoorlog werd aangesloten bij de fabriek in Hollum.

Toerisme

Het toenemende toerisme werd vanaf de tweede helft van de 19de eeuw, maar vooral na 1920, een belangrijke bestaansbron. Aanvankelijk was Nes de belangrijkste badplaats : Nes had de meeste hotelaccommodatie, het grootste aantal zomerhuisjes en de eerste camping. Later vonden de ontwikkelingen meer verspreid over het eiland plaats. Bestaande winkels werden uitgebreid en ook het aantal winkels nam toe. Na de Tweede Wereldoorlog is het aantal campings, kampeerboerderijen, horeca-gelegenheden en winkels nog veel sterker gegroeid.

6 NEDERZETTINGEN

6.1 Algemeen

De nederzettingen op Ameland zijn de dorpen Ballum, Buren (vroeger een gehucht), Hollum en Nes.

Tot 1880 was sprake van een stijging van het bevolkingsaantal van heel Ameland. Na 1880 kwam een duidelijk waarneembare daling op gang welke tot in de jaren dertig voortduurde. In Buren deed deze daling zich echter niet voor, terwijl in Nes het bevolkings-aantal al in de jaren twintig weer begon toe te nemen, mogelijk mede onder invloed van het opkomende toerisme (zie Bijlage 1).

Na de Tweede Wereldoorlog is het inwonertal van alle dorpen verder gegroeid, vooral na 1960.

6.2 Ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling tot 1850

Op de hogere zandgronden direct achter de duinen ontstonden de nederzettingen. Op de meest westelijk gelegen verhoging bevonden zich eertijds drie dorpen, nl. Sier, Hollum en Ballum en het buurschap de Blieke. Op de middelste verhoging ontstonden Nes en Buren en op de oostelijke verhoging lagen vroeger de dorpen Oerd en Oosthuizen. De nederzettingen Sier, Oerd en Oosthuizen zijn ten offer gevallen aan de door tal van stormvloed en zandverstuivin-

gen veroorzaakte verplaatsing van het eiland in oostelijke richting. De dorpen in oorsprong kunnen gekarakteriseerd worden als esdorpen. De bebouwing is voor een groot deel van 17de en 18de eeuwse oorsprong. De commandeurshuizen in Hollum, Ballum en Nes met hun karakteristieke gevelversiering en (vroegere) erfscheidingen van walviskaken herinneren aan de walvisvaart.

Vanaf het einde van de 18de eeuw werd in Hollum, Ballum en Nes niet of nauwelijks meer gebouwd; in plaats daarvan werden diverse huizen afgebroken. Ook werden veel oude burgerhuizen na aanbouw van stallen en schuren in boerderijen getransformeerd.

6.3 Ontwikkeling na 1850

De dorpen op Ameland zijn ook tussen 1850 en 1920 weinig of niet veranderd of uitgebreid. Pas na 1920, met de opkomst van het toerisme, is men weer gaan bouwen, hier en daar ook buiten de bebouwde kom. Op het eiland werden diverse nieuwe hotels, pensions, paviljoens en zomerhuisjes gebouwd, aanvankelijk vooral in Nes. Ook werden kampeerterreinen aangelegd en veel mooie Amelander boerderijen tot kampeerboerderij omgebouwd.

Opvallend zijn de grote aantallen bouwwerken (met name woningen en boerderijen) uit de periode ca. 1945-1960, veelal in een historiserende, traditionele trant.

6.4 De dorpen

6.4.1 Hollum

Hollum is het meest westelijk gelegen dorp op Ameland en is waarschijnlijk uit twee delen ontstaan. In het zuidelijke gedeelte is de bebouwing geordend langs twee noord-zuid gerichte lanen, de Oosterlaan en de Burenlaan, welke bij de Nederlands Hervormde kerk tezamen komen. De meer noordelijk gelegen kern is onregelmatig van aanleg; evenals in Nes is de bebouwing hier vrij willekeurig gegroepeerd. De voornamelijk 17de en 18de eeuwse woonhuizen zijn los van elkaar gebouwd, met de topgevels naar de straat. Door de boombeplanting langs de Burenlaan en de Oosterlaan en door de begroeiing van de erven ontstonden opvallend besloten ruimten. Vooral in de noordelijke buurt werden tot 1844, en waarschijnlijk ook nog daarna, diverse huizen afgebroken.

De ontwikkelingen tussen 1850 en 1940 zijn in Hollum beperkt gebleven tot de bouw van de zuivelfabriek in 1927, het verder verdwijnen van de bebouwing van De Blieke en wat nieuwbouw aan de weg naar Ballum en aan het Siertsmoispad (?) ten oosten van het dorp.

Na de Tweede Wereldoorlog is het beeld van de noordelijke kern door tal van vernieuwingen gewijzigd, hetgeen in het zuidelijk gedeelte veel minder het geval is.

6.4.2 Ballum

Het dorp Ballum ligt ten noordwesten van de plaats waar tot 1829 het kasteel van de Cammingha's stond. Het dorp bestaat uit de

noord-zuid gerichte Camminghastraat, die aan weerszijden met hoog geboomte is begroeid. Halverwege deze straat en loodrecht daarop ligt in oostelijke richting de Gerrit Kosterweg. Het kruispunt van deze wegen is verwijd tot een kleine brinkvormige ruimte. In tegenstelling tot Nes en Hollum heeft de bebouwing een overwegend agrarisch karakter, waarbij de relatie tot de aangrenzende weilanden, de vroegere mieden, veelal ongeschonden is gebleven. De ontwikkelingen tussen 1850 en 1940 zijn dan ook beperkt gebleven tot enkele incidentele invullingen. Na de Tweede Wereldoorlog werd gebouwd aan de Baron Rengersweg. Ten noordwesten van het dorp werd het vliegveld aangelegd (1950) en ten noordoosten een complex zomerhuisjes.

6.4.3 Nes

Nes, de huidige hoofdplaats van Ameland, bestaat uit een groepering van 17de en vooral ook 18de eeuwse woningen, op vrije erven bijeen gelegen. De thans verharde wegen lopen onregelmatig tussen de met woningen bebouwde kavels. Centraal in de dorpskom staat op een verhoging de dorpsstoren; ten oosten daarvan is een groene open ruimte gelegen. Door middel van een pad is een tweede open ruimte - het kerkplein - daarmee verbonden.

Tussen 1771 en 1845 werden te Nes geen nieuwe huizen gebouwd; wel werden er verscheidene afgebroken : in 1846 stonden te Nes nog maar 130 huizen, terwijl het aantal ooit ruim 300 geweest moet zijn. Ook na 1850 werd aanvankelijk weinig of niet gebouwd : behalve de in 1879 even ten oosten van het dorp gebouwde R.K. kerk slechts enkele kleinschalige aanvullingen. Vooral vanaf 1920 werden de ruimtelijke gevolgen van het opkomende toerisme zichtbaar. Echter al in 1852-1853 werd aan zee bij Nes de eerste badinrichting gebouwd en in 1855 uitgebreid met een logement. Reeds in 1860 moest het complex verkocht worden wegens een negatief saldo. Pas in 1902 werd een nieuwe poging gewaagd met de bouw van een nieuw badhuis tussen de Kooiweg en de Badweg bij Nes. Aan het begin van de jaren twintig werden de eerste zomerhuisjes gebouwd aan de Badweg of Strandweg als ook enkele nieuwe hotels. In de jaren dertig moeten ruim 300 zomerverblijven ten noorden van Nes, in Duinoord, gestaan hebben. Door toedoen van de Duitsers werden de meeste huisjes in de Tweede Wereldoorlog afgebroken.

Na de Tweede Wereldoorlog werd ten noorden en vooral ten noordwesten van het dorp gebouwd. Ook werd het open gebied tussen het dorp en de nieuwe R.K. kerk verder opgevuld.

Ondanks de vernieuwingen in de kom van het dorp zijn de oude bebouwing en de oorspronkelijke dorpsstructuur sterk blijven overheersen.

6.4.4 Buren

Meer dan in de andere dorpen bestaat Buren uit onregelmatig verspreid en verder uiteen liggende huizen. Rond een (later met bomen omzoomde) brink stonden vele boerderijen, waarvan slechts enkele bewaard zijn gebleven. Vroeger was het nagenoeg ontbreken van bomen kenmerkend voor dit dorp.

Tussen 1850 en 1940 was sprake van een (zeer geleidelijk aan) dichter wordende bebouwing. Buren is de enige van de vier nederzettingen die geen achteruitgang in het aantal inwoners heeft gekend.

6.5 Verspreide bebouwing

Op Ameland kwam omstreeks 1850 weinig verspreide bebouwing voor. Uitzonderingen zijn de Kooiplaats op het oostelijke deel van het eiland en enkele boerderijen die even buiten de dorpen waren gelegen.

In 1880 werd ten noordwesten van Hollum, op een duin van 11 meter hoog, de 59,9 meter hoge, gietijzeren vuurtoren gebouwd. Bij de toren verrezen ook enkele huizen ten behoeve van de torenwachters en de opzichter.

Na de Tweede Wereldoorlog werden in de ruilverkavelingsgebieden verschillende nieuwe boerderijen gebouwd, vooral in de omgeving van Hollum en Ballum.

LITERATUUR

ALGEMEEN

A.J. v.d. Aa (Hoofdred.). Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. Gorinchem, 1839-1851. 14 Delen. Herdruk: Zaltbommel 1976.

G. Abma (Hoofdred.). Encyclopedie van Hedendaags Friesland. 2 Dln. Leeuwarden (1975).

A. Algra. De Historie gaat door het eigen dorp. 6 Dln. o.a. [1955-1960], Leeuwarden.

J.H. Brouwer (Hoofdred.). Encyclopedie van Friesland. Amsterdam / Brussel 1958.

Buro Bügel/Van de Dijk B.V. (samenst.). Kultuurhistorische Aspecten van het Friese Landschap. Inventarisatie van elementen en patronen. Groningen (1979).

Bureau Centrale Databank van de provincie Friesland. Overzicht van het aantal inwoners per dorpsgebied (1-1-1985 t/m 1-1-1989), nr. 125. Leeuwarden 1989.

J. Cnossen. De bodem van Friesland. Toelichting bij blad 2 van de bodemkaart van Nederland. Wageningen (1971).

Gedeputeerde Staten van Friesland. Beleidsnota voor landschapszorg en natuurbeheer in Friesland. Ontwerp. (november 1985)

K. Jansma. Friesland en zijn 44 gemeenten. Leeuwarden, 1981.

Provinciale Planologische Dienst. Cultuurhistorische Paden in Friesland. Nota 257. Leeuwarden 1979.

AMELAND

Hans Bakker. Ameland, van Hollum tot de Hon. Leeuwarden, 1982.

Jan A. Blaak. Ameland Historisch geschetst. Groningen, 1982.

J. Bouwman. Ameland in oude ansichten. Zaltbommel, 1978.

Jaap Bouwman. Verdwenen plekjes... Ameland 1945-1980. Groningen, 1980.

Dr. D.A. Brouwer. Ameland. Een sociaal-geografische studie van een waddeneiland. Amsterdam, 1936.

Hasker Hoogenberg. Ameland bekijken en kennen. Uitgave van de V.V.V. Ameland. Texel, 1976.

Cees v.d. Meulen. Ameland. z.p., z.j.

BIJLAGE 1

BEVOLKINGSONTWIKKELING

	Ameland	Hollum	Ballum	Nes	Buren
1856	2275	1169	329	606	171 *
1870	2344				
1881	2354	1163	347	653	191 *
1889	2235				
1899	2209	1010	303	569	243
1909	2106	1029	260	531	286 *
1920	2046	952	269	491	300
1930	1929	884	219	501	309
1940	2010	840	250	596	324 *
1988	3171	1153	332	1083	603 *

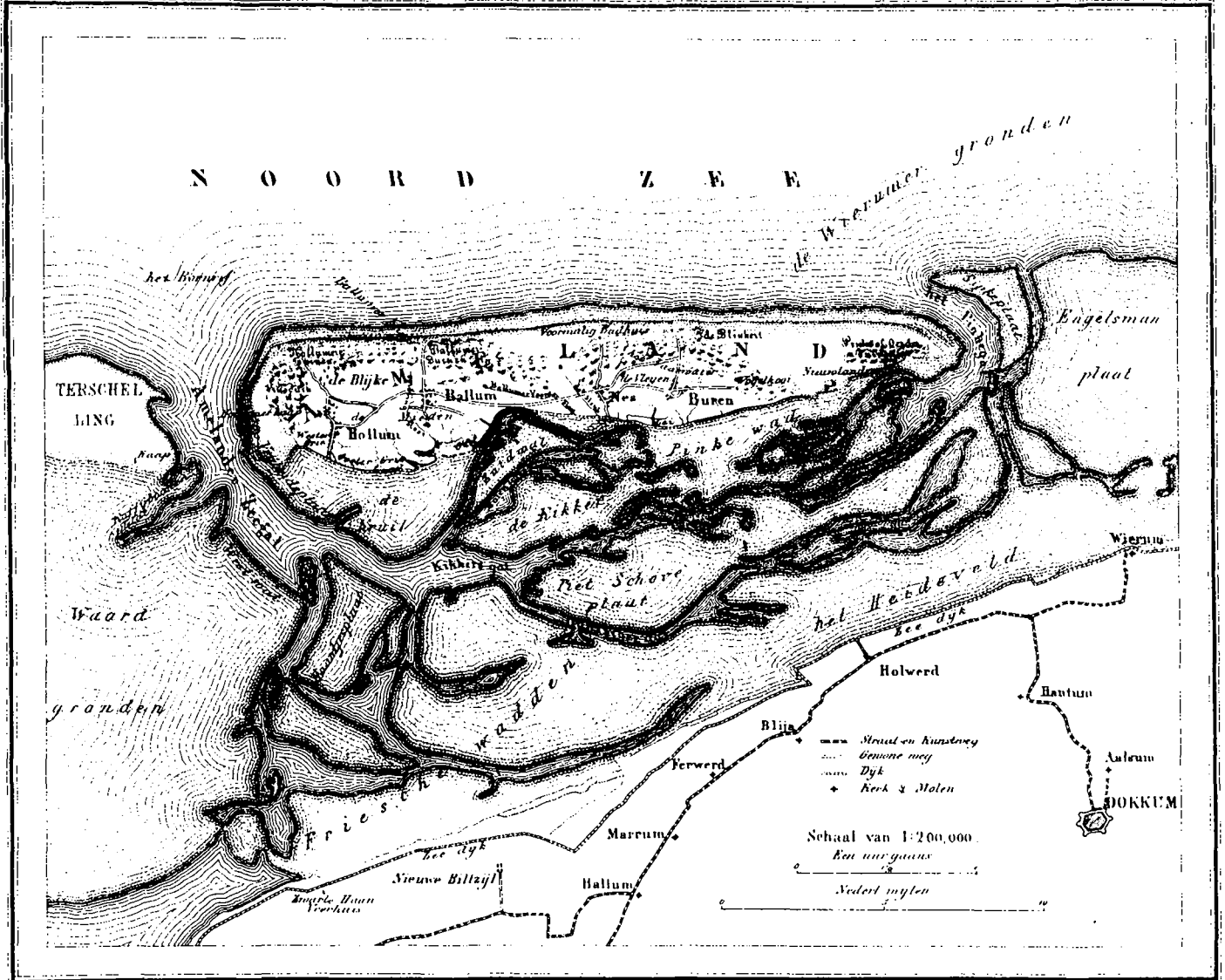
Kaart 1

Gemeente Ameland 1865

J. Kuyper Gemeente-atlas van Friesland

PROVINCIE FRIESLAND

GEMEENTE AMELAND

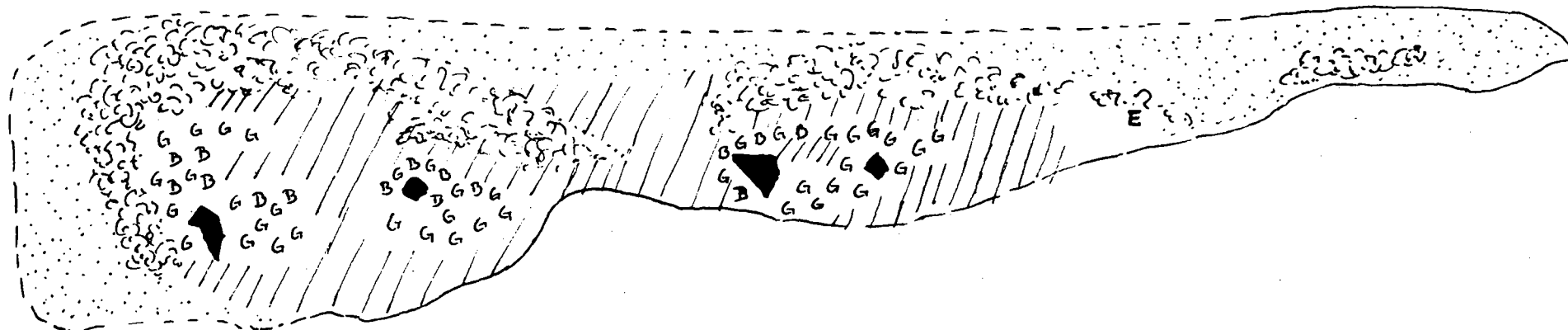

1865

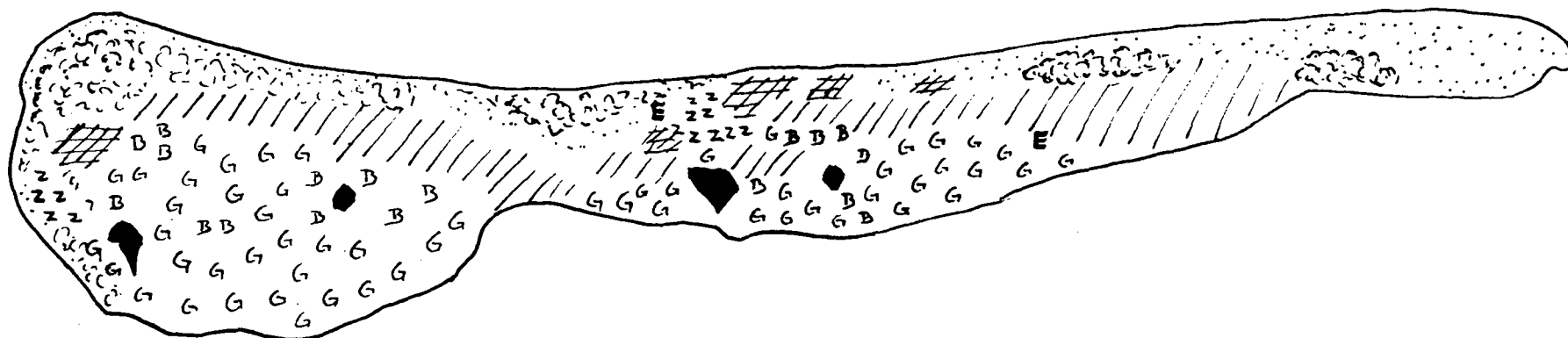
Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

6000 Bunders 29,50 Inwoners

Kaart 2 Grondgebruik

Situatie 1850, Naar : *Kultuurhistorische Aspecten van het Friese Landschap*. Buro Bügel/van Dijk B.V. Groningen 1979.

Situatie 1935, Naar : Dr. D.A. Brouwer 1936.

Strand

Duinen

Woeste gronden buiten de duinen

Bos

Grasland

Bouwland

Zomershuisjes

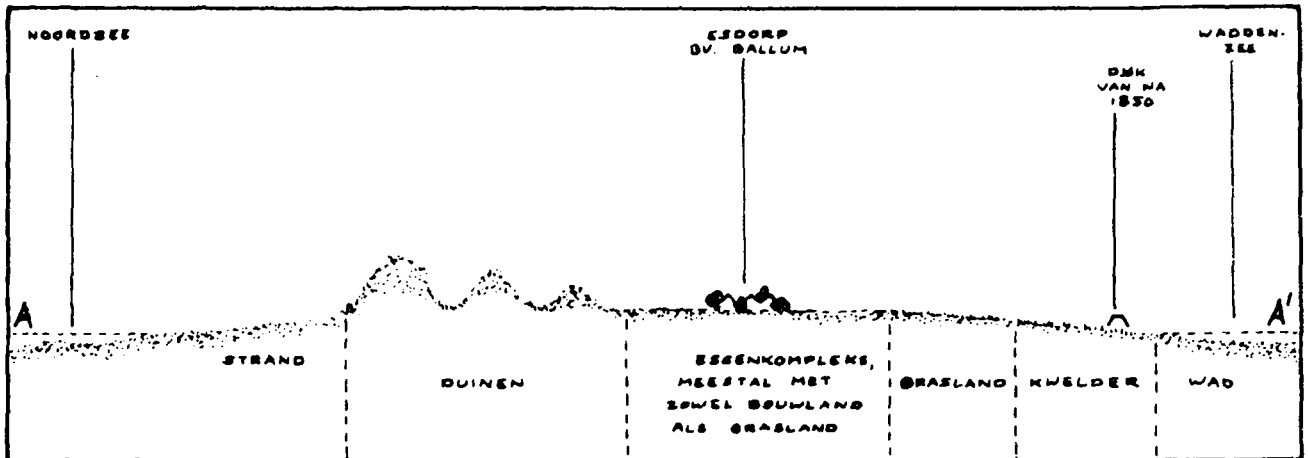

Eendenkooi

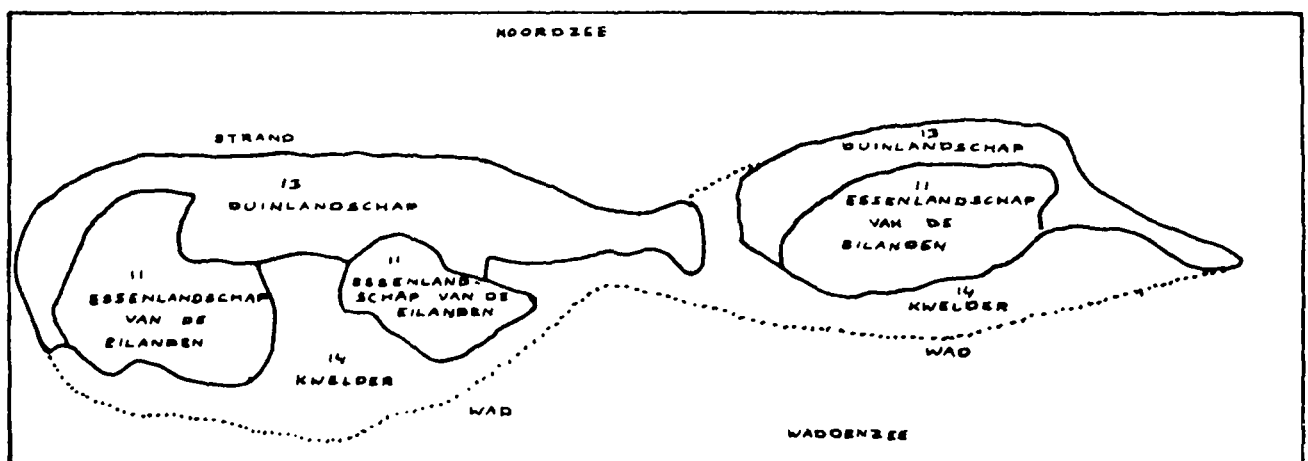
Kaart 3

Landschap, situatie 1850

Dwarsdoorsnede en overzicht

- Langs de Noordzeekust ligt de beschermende duinenrij.
- Achter de duinen liggen de dorpen met de bijbehorende landbouwgronden. Bouwland vindt men hoofdzakelijk dicht bij de dorpen; grasland vindt men ook verder van het dorp in de lager gelegen delen.
- Aan de kant van de Waddenzee vindt men de kwelders; de huidige dijken zijn meestal van na 1850.

Bron : Kultuurhistorische Aspecten van het Friese Landschap.
Buro Bügel/van Dijk B.V. Groningen 1979.

COLOFON

Opdrachtgeefster : Gedeputeerde Staten van Friesland
Uitgave : Provincie Friesland, 1990
Ontwerp omslag : Afdeling Kartografie
Druk : Drukkerij Provincie Friesland

Samenstelling (tekst en fotografie) :

Medewerkers Monumenten Inventarisatieproject

M. Fermo
D. van Weezel Errens
G. Derks

Secretariaat : M. de Haan-Zwaagstra
B. Sternsdorff-v.d. Heide

Projectleiding : R. Terpstra

Het inventarisatieproject wordt begeleid door een commissie bestaande uit de volgende personen :

G. Elzinga, Fries Museum
G.P. Karstkarel, Stichting Moderne Architectuur Friesland
R. Terpstra, beleidsmedewerker afdeling Bouwen en Wonen
W. Tieks (Voorzitter), Hoofd afdeling Bouwen en Wonen
S. v.d. Veen, Vereniging van Friese Gemeenten
S. v.d. Woude, Rijksarchief Friesland